

## BADIIY ASAR VA POETIK IDROK

Zamira Shanazarovna Baltayeva  
zamiraxonim76.76gmail.com  
Qoraqalpoq davlat universiteti

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada Erkin Vohidov she'riyati misolida hayotiy aqida, poetik mantiq va shoir dunyoqarashining o'ziga xos aloqasi, mazmun va shakl uyg'unligi, shuningdek, ijodiy ruhiy butunlik ifodasi ochib beriladi. Maqolada badiiy asar tarkibiy jihatlari, she'riy obrazlar va ruhiyat tasvirining falsafiy-intellektual yuksalishi, milliy ma'naviyat va inson ma'naviyati masalalariga urg'u beradi. Shuningdek, shoirning zamon, makon va inson munosabatlarini qanday ifodalashi va uning lirikasidagi poetik tuyg'ular hamda estetik qadriyatlar keng tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** badiiy asar, Erkin Vohidov, poetik idrok, falsafiy lirika, shoir dunyoqarashi, ijodiy ruhiy butunlik, milliy ma'naviyat, estetika, she'riy obraz, ma'naviy yuksalish

## ARTISTIC WORK AND POETIC PERCEPTION

Zamira Shanazarovna Baltayeva  
zamirakhonim76.76gmail.com  
Karakalpak State University

**Abstract:** This article, using the example of Erkin Vakhidov's poetry, reveals the unique connection between life doctrine, poetic logic, and the poet's worldview, the harmony of content and form, as well as the expression of creative spiritual wholeness. The article emphasizes the structural aspects of the work of art, the philosophical and intellectual development of poetic images and the depiction of the psyche, issues of national spirituality and human spirituality. Also, the poet's expression of the relationship between time, space, and man, as well as the poetic feelings and aesthetic values in his lyrics, are widely analyzed.

**Keywords:** literary work, Erkin Vakhidov, poetic perception, philosophical lyrics, poet's worldview, creative spiritual integrity, national spirituality, aesthetics, poetic image, spiritual elevation

Badiiy asar go'yo bir jonli organizmdir: organizm jonsiz yashay olmaganidek, "jon" ham tanasiz o'zini namoyon qilolmaydi. Jonli organizmning eng kichik hujayrasi ham unda aylanib turgan iliq qon tufayli yashagani kabi, badiiy asarning har bir katta va kichik qismi ham unga hayot baxsh etib turgan mazmun tufayli yashaydi

va shu mazmunning nishonasi, tashqi ifodasi bo'lib xizmat qiladi<sup>1</sup>, - e'tirof etadi akademik Izzat Sulton. Nazariy mushohadada bir nechta jihat e'tiborni tortadi: birinchidan, matn o'z ichki qonuniyatlari asosida shakllanadigan ijodiy-ruhiy butunlik hosilasi, ikkinchidan, badiiy asar shakl, mazmun hamda uslub munosabati daxlsizligini ta'minlaydigan estetik qadriyat, uchinchidan, adabiy talqin bir-biri bilan ijodiy aloqaga kirishadigan ifoda yaxlitligida maromiga yetadi. To'g'rirog'i, hayotiy aqida va poetik mantiq nisbati shoir dunyoqarashini dalolatlaydi. Katta va kichik qismlarni uyg'unlashtiradigan "iliq qon" - badiiylik mezoni mazmun "nishonasi" namoyon bo'lishiga borib taqaladi:

She'rni sevib o'qiymen, ammo

Hayron qilar bir holat meni.

"Men" deb yozar shoir doimo,

Kimdir o'sha shoirning "men"i?

Muallif kundalik hayot ibtidosi hamda intihosini odatiy tarzda tasavvur etib qolmasdan, balki "mavjudlik jumbog'i"ni teran mazmun bilan to'ldirish joizligini anglaydi. Binobarin, u koinot go'zalligi-yu ko'ngil sarzanishlaridan muayyan saboq chiqaradi, manfaat va ehtiyoj jipslashuvini ezgulik tayin etishini orzu qiladi. Ayni paytda, ob'ektiv qonuniyat - inson umri bevafoqligi, o'lim muqarrarliligi ham shafqatsiz haqiqat! Shoir nazdida odamzod - zamin mehvari, u oyog'i yerdan uzilmagan, boshi osmonga intilgan holda yashar ekan, sarhadsiz olam mo'jizalarini tavsiflaydi. She'riy idrokda joriy aqida nozik qirralari bo'rtib ko'rinadi. Xususan, tasavvur oqimini moddiylashtirishga tagzamin qo'yadigan ijodkor izlanishlarida mohiyat tahlili birlamchi o'ringa chiqadi. Manzara va ruhiy holat qorishgan satrlarini o'qir ekanmiz, olam miqyosi, xayolot cheksizligi va teran anglash joizligi ko'z oldimizga keladi. Ammo borliq shakli ko'zga ko'rinadigan zohiriy reallik bo'lsa, ijod dunyoda o'rganish va o'zlashtirish teranlik bilan bog'liqligini dalolatlaydi. Joriy vaziyat inson badiiy tafakkuri, poetik idroki, sehr va hayrat kengligidan oziqlanadi. Muhimi shundaki, voqelik qalb bilan his qilinadigan ruhiy va botiniy cheksizlikni jilvalantiradi. Adabiy talqinda ana shu haqiqat qirralari umumlashadi. Jarayon uzviyligi "Tong nafasi", "Lirika", "Yoshlik devoni", "Sharqiy qirg'oq", "Yaxshidir achchiq haqiqat" she'riy to'plamlari mazmun-mundarijasiga singib ketadi.

Ajab, bir kechada o'zgarmish olam,

Bir kechada borliq olmish o'zga tus.

Inson umri kabi tezdir fasl ham,

Kecha yoz edi-ku, bukun, qarang, kuz.

She'r - ijodiy-ruhiy butunlikni idrok sezgisida qayta tiklash amali, nozik kuzatish va jonli mushohada nisbati g'oya poetik takomilini belgilaydi. Sezim milliy

<sup>1</sup> Иzzat Султон. Адабиёт назарияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1986. –Б. 163.

xarakterini ko'rsatish mayli aslida tasvir va ifoda tabiiy maromiga bog'liq, tuyg'u malakasi estetik tanlovga o'tish uchun pillapoya vazifasini o'taydi, unda ijodkor fitrati hamda jamiyat a'moli yaxlitlik kasb etadi. "Inson umri kabi tez fasl" almashinuvi fikr-his o'zgaruvlarini ehtiyojga yo'naltiradi, natija o'laroq "bir kechada o'zgarmish olam, bir kechada borliq o'zga tus" olishiga zamin hozirlanadi. Muallif mavsum o'tishi silsilasida "oltinga teng" vaqt oqimi shiddatli kechishi, xazon pallasi - "kuz" yaqinlashayotganidan iztirobga tushadi, muqoyasa (hayot va fasl) zalvori kitobxonni umr bebaqoligi haqida o'ylashga majburlaydi:

Unga begonadir taajjub, hayrat,  
Bu ajib zamondan voladir ammo,  
Tarix ko'rgan emas bu yanglig' sur'at,  
Bunchalar parvozni bilmagan aslo.

Lirik tasvirda yorqin ruhiy kechinma hamda jonli hayotiy mushohada badiiy umumlashma darajasiga ko'tariladi. Qahramon va uning betakror fe'l -atvori tahlilidan ko'ra fikr tarangligi va tuyg'u jozibasini ko'rsatishga intiladigan adabiy talqinda poetik qamrovni kengaytirishga mayli bo'rtib turadi. Ijodkor fitratida qoim ijtimoiy mohiyatga shaxsiy munosabat kuchsizligi, falsafiy mushohada tig'izlashuvi "xayol uchqurligi"ga hamohang taassurot uyg'otadi. "Tarix ko'rgan emas bu yanglig' sur'at" chizgisi, "bunchalar parvozni bilmagan" fursat g'animatligini faqat ezgulikgina so'ndiradi:

Oqar ekan tiriklik - daryo  
Hayot bilan goh to'lqin aro,  
Xayol bilan goh qirg'oqdaman.

Hayotiy shtrixlarda adabiy mahorat namoyishi qo'llanilgan tashbeh vazifasi - poetik obraz tasviridagi o'zgachalikda yorqin aks etadi. Chunonchi, "poetik obraz" istilohi keng qamrovli tushuncha: holat, harakat, hodisot va voqelik moddiylashuvi materiya aniqligini hosil qiladi, estetik idrokda ijodkor niyati, iste'dod darajasi, tafakkur yo'sini boyitilgan va qayta sayqallangan ravishda obrazga aylanadi. Erkin Vohidov ifoda uslubida poetik obraz harakat holati, holat harakatini barobar tasvirlash imkonini beradi, joriy ikkilanganlik inson va borliq munosabatini badiiy yaxlit jilolantirishga yo'l ochadi. "Shoir shaxsi va estetik idealning quymasi" (I.Sulton)ijodkorga zamin gultoji, olam mehvari - Insonni batafsil tahlillashga yordam beradi. Dunyoqarash, mushohada va tuyg'u halqasida uyushgan shoir adabiy zavqida ulug'vor hamda salobatli poetik qiyofa qad rostlaydi:

Bukun o'zgachadir jilvayi olam,  
Bukun o'zgachadir borliqda xanda.  
Bukun ko'zlarimga hatto quyosh ham  
Shafaq gulxanida tarang chirmanda.

Shoir nazdida odamzod - aziz, qudratli va ojiz hilqat, uning mohiyatini murakkablik va ziddiyatlar kesimi tayin etadi. Joriy holat lirik qahramon sajiyasida turfa qirralar namoyishida voqelanib, unda muttasil ezgulik ulug‘lanadi, yovuzlik keskin qoralanadi. Muhimi shundaki, shoir badiiy konsepsiyasi mantiqiy taraqqiyoti insonni mudom bekamu-ko‘st, barkamol ko‘rish istagiga bog‘lanadi. Goh ob‘ektivlashgan tasvir, goh sub‘ekt munosabatdorligi kuchaygan ifoda qabariqligi mavjud vaziyatni asoslaydi.

Erkin Vohidov lirikasi - romantik kayfiyat va optimistik hissiyot omuxtalashgan nekbin she‘riyat. Unda fazo sinoati, tafakkur qudrati va ko‘ngil rozi zalvorli badiiy-falsafiy umumlashmalar kashf etishga zamin hozirlaydi, adabiy talqin markazida *shaxs, jamiyat, borliq* munosabati turadi. Joriy aloqa lirik “men”, holat va harakat uyg‘unligini estetik idroklash, baholash mezon, kechinmadoshlik tuyg‘usini jamlaydi. Bunda ijodkor inon-ixtiyori, badiiy niyati *hissiy-aqliy* salohiyatga tutashadi:

Mendami ixtiyor?

Yugurar zamon,

Shiddati o‘tadi har bir tolamdan.

To‘xtasam, to‘kilgum bir tomchisimon,

Tomchidek yo‘q bo‘lib ketgum olamdan.

Inson hamda borliq munosabati chambarchasligi allaqachon e‘tirof etilgan haqiqat. Shoir mushohadasi tahlil quyuqlashuviga imkoniyat yaratadi: “yugurayotgan zamon”, “toladan o‘tayotgan shiddat”, “tomchidek to‘kilish” hissi falsafiy idrok kengayishini hosil qiladi, poetik shtrixlar ruhiy tahlil predmetiga aylanishiga zamin hozirlaydi. Makon va zamon! Bu ikki tushuncha she‘rda yaxlitlashib, tabiat va jamiyat o‘rtasidagi muvozanat, umr mohiyati, hayot mazmuni, inson sha‘ni, ma‘naviy qadriyatlarga bilvosita bog‘lanadi.

Zamin insonni mehr, kuch bilan alqasa, zamon yuksaklikka chorlaydi, olg‘a intilishga undaydi. Muallif uzluksiz jarayon mohiyatidan poetik ma‘no izlar ekan, uni samo bilan muloqot, shaxsiy sub‘ektiv mulohazalari va ichki sohir tuyg‘ulari talqinida topadi. Shoir ijodida inson talqini nihoyatda keng va zalvorli. U insonni yuzaki a‘mol emas, xarakter ziddiyati qudrati va ojizligi bilan tasvirlaydi: yuksakligidan g‘urur hissi tuyib, razolatidan nafratlanadi, Ezgulik va xolislikni ma‘naviy yuksalish asosi deb biladi va tasvirda shunga alohida urg‘u beradi. Bunda shoir lirik ifoda imkoniyatlaridan foydalanib, mavjud g‘oyani yangi ohang bilan boyitadi:

Vazmin endi o‘z asriga xos,

Yuksak edi bamisli xayol.

U yurakning o‘zidek hassos,

Tabiatdek edi barkamol.

Istiqlol davri ma'rifati milliy ma'naviyat tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Negaki, yangicha dunyoqarash hamda ongning shakllanishi kadriyaviy mezonlar barqarorligi vositasida voqelikka aylanadi. O'z navbatida, joriy o'lcham jamiyat axloqiga tutashadi. San'at mohiyati aslida shaxs maqomi kamol topishiga bevosita hamda bilvosita ta'sir o'tkazishdan o'sib chiqadi. Aynan estetik idrok qurollaridan biri sifatida nazm azaldan ko'ngil mulkini tadqiq etadi. Odamzod shuurini band etgan muammolar lirika tasvir predmetini belgilaydi. Joriy kunda "Men" va "Men" o'rtasidagi - ya'ni o'zi bilan o'zi olishuv - o'zi tortishuv, jang har qachongidan ham tug'yonliroq tus olmoqda. Bu juda tabiiy. Odamlarda o'zini tanish, anglash va shuning asosida o'zini kashf etish she'riyatda juda xarakterli hodisaga aylanayotganini kuzatish mumkin", - yozadi hassos munaqqid I.G'ofurov. "O'zini yangi konseptual bayonda ko'rish" ehtiyoji, "qalbning yangi ufqlariga talpinish" istagi tuyg'u teran talqinga tutashuvini anglatadi:

Ne davronlar kechmish qoldirib shuhrat,  
Barchasiga shohid bu qari dunyo.

Shoir makon, zamon va imkon chegaralarini muntazam kengaytirib, tabiat manzarasi, ruhiy holat hamda falsafiy mushohadani yaxlitlashtiradi, butun qismi sifatida nisbiy mustaqil so'z, tushuncha va obrazni badiiy umumlashma mohiyatiga yo'naltiradi. Lirik kechinma mantiqiy bo'lak davomi sifatida bir-birini quvvatlantiradigan, poetik lavha mukammalligini tayin etadigan a'zoldan iborat butunlik hosil qiladi. Poetik xotirada muhrlanadigan iztirob ko'lami inson atalmish murakkab hilqatni borliq munosabatidagi ziddiyatlar silsilasida umumlashtiradi. "Barchasiga shohid bu qari dunyo" qanchadan-qancha hoyu-havaslarni ko'rgan, adolat va haqsizlik doimo yonma-yon turishini anglaydi. Faqat va faqat ezgulik qalbni poklashi, sog'lom e'tiqod va haqqoniy maslak insonni ma'naviy yuksaltirish omili ekani, jarayon muttasil maqsad sari intilishga bog'liqligiga amin bo'ladi:

Kuylamoqning shavqi ham - yashash,  
O'ylamoqning zavqi ham - yashash,  
Qay biri chin hayot - bilmasman,  
Elga ochdim quchoqlarimni,  
Elga sochdim xush choqlarimni,  
Lekin tungi qiynoqlarimni  
Hech kimsaga hadya qilmasman.

Voqelikka teran falsafiy nazar soladigan ijodkor dunyoqarashida tahlil miqyosi she'rdan-she'rga kuchayib boradi. Tasvir ruhiyatida muhimni nomuhimdan ajrata olish iqtidori shoirga kundalik maishiy tafsilotdan o'ta jozibador hayotiy-poetik xulosa chiqarishga imkon beradi. Tuyg'u va aqlni bir-biriga zidlagan muallif g'oyat tarang ifodani o'z izmiga soladi: "chin hayot" mohiyatini idroklash mayli gumonga yuzlanadi, "kuylamoqning shavqi ham - yashash, o'ylamoqning zavqi ham -yashash"

deb bilgan lirik sub'ekt qismati xalq kechmishiga bog'langan. Lekin "buyuk anduh" (A.Muxtor) - ilhom qiynoqlarini shoir ulug' saodat sanaydi, uni hech kim bilan bo'lishmaydi. She'r ruhiyati aslida sirli-jozib hodisa, yurak hadlaridan sizib chiqadigan his-tuyg'u salmog'i ijtimoiy voqelik keltirib chiqargan, jamiyat hayotiga hamohang mushohada tarangligidan oziqlanadi. Ko'ngil tug'yonidan hosil bo'lgan ruhiy kechinmada ma'naviy-ma'rifiy hamda ijtimoiy-falsafiy qarashlar muayyanlashadi. Iztirob va dardni tuyish orqali muallif g'oyani yangicha munosabat, o'zgacha ohang hamda bo'yoqdorlikka yo'naltiradi. Hayot fayzi, umr sir-asrori, ishq hikmati va shaxs ehtiyojini jamlagan she'r shiddati harakat hamda holatni muayyan estetik markazga yig'adi. Shu ma'noda, ijodkor lirikasida ruhiyat tasviri doimiy tarzda ijodiy alohidalikka intiladi. Zotan, nozik ruhiyat tovlanishi, badiiy mantiq zalvori va nafis estetik qiymat yuzaga chiqishi iste'dod darajasiga bog'liq, ijodiy g'oya taktikasi hamda strategiyasi aniqligi tahlil malakasi hayotiylik qamrovidan o'sib chiqadi:

Umuman, Erkin Vohidov ijodida falsafiy-intellektual ohang yuksalgan sayin she'riy dunyoqarashda inja tuyg'u, nozik ta'b teranlashadi. "Kosa tagidagi nimkosa"ni ilg'ashdan betakror ruhiy holatni manzaralashtirishga o'tgan shoir adabiy talqinida kayfiyat suvratini chizish hamda ko'ngil rozini ijtimoiylashtirish darajasi omuxtalashadi, ijodkor fitratida namoyon ichki uyg'unlik uslubiy izlanishlar yetakchi xususiyatiga evriladi. Hissiy idrokda bo'y ko'rsatgan yorqin ranglar jilosi va nafis tasvir yurishlari yuksak estetik did ekinlarini hosil qiladi. So'zda jonlantirilgan hamda ifodada tovlantirilgan har bir lirik kechinmada oraliq ijodiy quvvat aksi jilvalanadi, muhimi, shoir his-tuyg'uda oniy lahzalarni umumlashtira oladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. -Toshkent: O'qituvchi, 1986. -B. 163.
2. Rahimjonov N. Falsafiy lirika. -T., Fan. 1984. -B. 146
3. Istiqlol, adabiyot, tanqid. -Toshkent: Turon zamin ziyo. 2015. -B.115.
4. Mustaqillik davri adabiyoti. -Toshkent: Adabiyot va san'at, 2006. -B. 103."
5. Erkin Vohidov. Kelajakka maktub. - Toshkent: Yosh gvardiya. 1983.